

MILAN MOGUŠ

JEZIK PRIJEVODA SENJSKOGA STATUTA

Milan Moguš
Zagreb

UDK: 808.61/62(091):347.2
Izvorni znanstveni rad
Ur.: 1988-08-05

U ovom radu autor opisuje dosadašnja istraživanja Senjskoga statuta iz god. 1388. i prijevode na hrvatski jezik. Osobitu pozornost posvećuje hrvatskom prijevodu senjskoga suca Vuka Ručića iz god. 1701. On analizira jezik toga rukopisa i daje upute za daljnju obradu toga prijevoda.

O *Senjskom statutu* iz godine 1388. piše se sporadično već preko 130 godina, još tamo otkako se Ivan Mažuranić – tada još početni jurist – pozabavio tim pravnim aktom i iznio o njemu svoje prosudbe u *Arhivu za povjestnicu jugoslavensku*¹. Pravni su historici, od Mažuranića naovamo, uspjeli dokučiti povijesne razloge zbog kojih je *Statut* nastao, utvrditi njihov potpuni sadržaj, protumačiti pravni položaj pojedinih grupa stanovnika (od plemića i pučana do podložnika i stranaca), odrediti smisao gotovo svakog pravnog termina, naznačiti lokalitete preko kojih se odvijao promet robom, zabilježiti uvjete plaćanja poreza, daća i ostalih nameta i njihovu visinu itd. Stvarana je tako bar približna slika srednjovjekovnoga Senja, prvenstveno života *inter muros*, slika više-manje jednaka ostalim gradovima smještenima na našem priobalju i na otocima što su pripadali državini Frankopana. Strujalo je tu običajno pravo i prije negoli je zabilježeno, a kad je zabilježeno, učinjeno je onako kako se to u ovim stranama činilo: na javnome mjestu negdje latinskim jezikom, negdje hrvatskim, a negdje obama jer su oba, pored talijanskoga i njemačkoga, stekla već dotada pravo književnoga jezika, dakle jezika knjiga i ostalih potrebnih pismotina, odnosno status tzv. diplomatskoga jezika. Možda je za navedenu tvrdnju najbolji dokaz *Razvod istarski*, pravni dokument o istarskim razmeđima iz godine 1275., pisan trima pravno valjanim jezicima: latinskim, hrvatskim i njemačkim. Počesto se smatralo da je samo latinski jezik, kao tobože učeniji, imao privilegij diplomatskoga jezika, zaboravljajući pritom činjenicu da je za npr. tekst *Vindolskoga zakona* iz godine 1288. upotrebljena stilizirana čakavština vindolska i

¹Ivan Mažuranić: *Statut grada Senja od godine 1388.*, Arhiv za povjestnicu jugoslavensku, knj. 3, Zagreb 1854, str. 141-170.

glagoljica koja se već tada bila udomaćila i kao svjetovno (a ne samo crkveno) pismo u Hrvata. S druge pak strane postojalo je mišljenje po kome se latinski jezik smatrao uvijek jezikom stranoga utjecaja i pritiska. Međutim, pri tome se zaboravljala također važna činjenica da je upravo taj jezik bio prvi pismeni jezik Hrvata. *Trpimirov natpis* i *Trpimirova darovnica* iz godine 852., kao najstarije isprave hrvatske povijesti, pisane su latinski. Takvo je stanje potrajalo relativno dugo, sve tamo do poznate ćirilometodske misije kad su Hrvati, kao uostalom i ostali Slaveni, već prethodno pokršteni, prihvaćali novi slavenski jezik solunskog zaleđa, crkvenoslavenski, kao jezik svojih obrednih knjiga. U taj će jezik, polako i neprestano, prodirati elementi narodnoga govora, tijekom će stoljeća postajati puku razumljiviji unatoč jakoj književnoj stilizaciji koju je narodni jezik morao platiti da bi postao jezikom pisanoga teksta. To su razlozi koje, bez obzira na naše shvatljive simpatije prema narodnom izrazu, moramo razumjeti kad govorimo o jednakopravnoj uporabi književnih jezika tadašnje Evrope. Zato je shvatljiva naporedost jezikâ kojim su pisani statuti naših srednjovjekovnih gradova. Ako ostanemo na području Hrvatskoga primorja, kvarnerskih otoka i istočnog dijela Istre, možemo konstatirati da su jedini statuti pisani hrvatski, kao npr. onaj u Novom Vinodolskom, Vrbniku, Kastvu, Trsatu i Veprincu, a drugi latinski, kao npr. onaj u Labinu, Senju i Pagu. Ali bez obzira na izvorni jezik statuta sve ih je sjedinjavalo to što su bili po tipu jednaki jer su se uglavnom poklapali svojim sadržajem i oblikom i, zatim, imali su jednakovrijednu pravnu moć. Međutim, jezična se isprepletenost razbire u još nekoliko vidova. Prvo, u latinskim statutarnim tekstovima ima hrvatskih termina i, obrnuto, u hrvatskim ima stranih. Tako npr. u Senjskom statutu susrećemo termine *dvornik* (= općinski službenik), *golubat* (: hrv. golub, vrsta sitnog novca), *narok* (= nametnuta daća), *navod* (= uvođenje u posjed), *planina* (= planina, planinski pašnjak, brdo obraslo šumom), *pristav* (= sudbeni pomagač s javnom vjerom, pristav), *tergovac* (= trgovac), *tergovina* (= daća koja se plaća na trgovačku robu), *vlaka* (= vuča), dok u Vinodolskom zakonu nalazimo tuđice poput *arsal* (nuntius, arab. irsal, rasul), *likuf* (njem. Leitkauf), *fals* (tal. falso), *impačati* (tal. impacciare), *pošišion* (tal. possessione). Istu bismo sliku dobili kad bismo usporedili i neke druge statute.

U okviru ovih spoznaja postaje jasno nekoliko činjenica. Prvo, čini se sasvim prirodnim kad nakon latinskog teksta *Senjskoga statuta* kancelar senjski Ivan Rafaelić dodaje 1608. godine svojom rukom hrvatski pisani tekst o krivoj prisezi, ili kad 1639. godine kancelar senjski Ivan Marinić dodaje prisegu da će suditi po pravici, ili kad se zatim nalazi tekst prisege za svjedoka da će »pravu božju istinu povidati«, ili kad cijeli *Statut* i spomenute dodatke uvezuje Vicko Vukasović i stavlja naslov: »*Statut grada Senja ki bi privezan od mene Vicka de Vukasović, vlastelina senjskoga, leta 1713, slava bogu*«, ili konačno kad nepoznata ruka na drugoj, praznoj strani uvezanoga statuta uz latinski zapisanu godinu »Annō Milessimō septingentessimō qvinqvagesimō octavō« dodaje ove Gundulićeve stihove iz *Osmana*:

A istina je riječ na sviti,
da se zemlja kletvom klela,
da će otajstva sva priniti
ka je čula i vidjela.

Stoga postaje razumljiva i druga činjenica da latinski tekst *Senjskoga statuta* dobije hrvatski prijevodni ekvivalent.

Ono što o prijevodu *Senjskoga statuta* do sada znamo, moglo bi se sažeti u ovo:

U Arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu čuva se hrvatski

prijevod Senjskoga statuta što ga je napisao senjski sudac Vuk Ručić (»Volfango Rucich, giudice di Segna«) 22. prosinca 1701. na 22. Xbra«. Taj se rukopis smatra prijepisom ranije prevednog teksta, ali direktne potvrde za takvu tvrdnju nema. Kao indirektan dokaz uzima se obično činjenica da je grad Senj dvaput dobio svoj statut: prvi put 1388. godine, a drugi put 1640. Budući da hrvatski tekst govori o statutu koji je donesen »leta tekućega 1388«, a ne onoga iz 1640. godine, zaključuje se da je i prijevod nastao prije 1640. godine. Ako je tako, spomenuti rukopis iz godine 1701. što se čuva u Arhivu JAZU, bio bi zaista prijepis hrvatskoga prijevoda prvog *Senjskog statuta*. Ovom indirektnom dokazu mogao bih dodati još jedan koji se u stručnoj literaturi ne spominje, ali proizlazi iz jezične analize. Naime, u latinskom se tekstu statuta iz godine 1388. spominje lokalitet čije je ime jedanput zapisano *supanichum* (= Županj hum), drugi put *čupano chulmo* (= Župan hulm), a treći *čupanihulmi* (= Župani hulmi). Poznato je da toponimi, kao spomenici ljudskoga pamćenja, čuvaju najduže svoj prvotni oblik. Ovdje je bitno da je u sva tri oblika ovoga lokaliteta zapisana riječ *hum*, odnosno dva puta *hulm*. Radi se o staroj imenici *hŭmŭ* (= brežuljak, glavica) koja se sve do 14 stoljeća čuvala u takvu obliku, a onda je središnje *ŭ* (tzv. vokalno *ŭ*), počelo prelaziti u *ul* odnosno *u*. Latinski tekst statuta lijepo pokazuje upravo takav proces, tj. fiksira prijelaz staroga oblika *hŭmŭ* u *hum* preko *hulm*. Da je hrvatski tekst nastao u isto vrijeme kad i latinski, imao bi zacijelo one oblike toponima koji su stariji. Međutim, hrvatski tekst iz godine 1701. ima na dva mjesta samo *županov* i *župana* (bez *hum* i *hulm*), dok je na trećemu mjestu sasvim pravilan oblik *hulm* promijenjen u nejasan *kulm*. Izostavljanje na dva mjesta oblika *hulm* i *hum* kao sastavnoga dijela toponima ili nerazumljiva promjena *hulm* u *kulm*, odnosno preinačivanje prvotnoga starog oblika pridjeva *županj* u noviji *županov* i *župana*, govori u prilog tvrdnji da je tekst iz 1701. godine nastao mnogo kasnije nego njegov predložak. U tom smislu moglo bi se prihvatiti mišljenje da je akademijin rukopis prijepis ranijega prijevoda.

Tekst hrvatskoga prijevoda o kojem je ovdje riječ prvi je objavio, pored latinskoga teksta, Mirko Zjačić u transliteracijskom obliku². Transliteracijski je postupak u većoj mjeri korektno izveden, ali ne tako »vrlo brižljivo« kako sâm transliterator kaže. Osnovni prigovor što ga možemo uputiti Zjačićevoj transliteraciji jest činjenica da nije vjerno prenio grafeme *s* i *š* koji se u originalu odlično razlikuju: naime, za fonem *s* upotrebljavao je sudac Ručić, prema ondašnjoj praksi, uvijek znak *ſ* (tzv. produljeno *s*), a za *š* znak *s*. Međutim, u Zjačićevoj se transliteraciji za oba znaka rabi samo *s*, pa se dobiva kriva slika hrvatskoga teksta. U originalu se lijepo vidi razlika, kao npr. *ſvise* (= *s* više), *ſmislyom* (= *s* mišljom), *ſnyymi* (= *š* njimi), *poſlusavsi* (= poslušavši), *ſpuſtivsi* (= spuštivši), *ſpalicom zamasitom* (= *s* palicom zamašitom) i sl., dok u Zjačića te jasne razlike nema. Osim toga, Zjačić je, uspoređujući prijevod s latinskim tekstom *Statuta*, naišao na »mnoge greške i ispuštanja«, pa je to popratio »brojnim opaskama (uskličnicima u tekstu) i bilješkama uz tekst prijepisa«³. Nema sumnje da je senjski sudac Vuk Račić, pišući tekst, napravio podosta grešaka, ali je istina i to da je Zjačić na nekoliko mjesta, zbog nerazumijevanja oblika staroga jezika, smatrao pogreškom ono što pogreška nije. Tako npr. Zjačić smatra da je oblik *ustaju* greškom napisano umjesto *ostaju*⁴, što ne mora biti jer se radi o početnom zatvorenom *o-* koje se u sjevernih čakovaca može pravilno promijeniti u *u-*. Isto tako, sintagma *hoditi u brodi* pravilna je

² Mirko Zjačić: *Statut grada Senja iz 1388. godine*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjertnosti, knj. 369, Zagreb 1975, str. 39-115.

³ Mirko Zjačić, *Navedeno djelo*, str. 40.

⁴ Mirko Zjačić, *Navedeno djelo*, str. 91.

jer je oblik u brodi stari akuzativ plurala s nastavkom *-i*, što može odgovarati latinskom *ire in barchis*⁵. Moglo bi se navesti još takvih primjera. Na osnovi svega iznesenoga postaje, mislim, jasno da Zjačićeva transliteracija nije uspjela i da se na temelju toga ne bi mogla napraviti valjana transkripcija. Zato sam se u svom radu oslanjao na originalni rukopis i prema njemu izvršio jezičnu analizu te izradio transkripciju.

U vezi s jezikom prijevoda, što je do sada ostajalo po strani znanstvenoga interesa, iskrsavaju dva problema: jedan je utvrđivanje korektnosti prijevodnoga postupka, u ovom slučaju s latinskoga 14. stoljeća na hrvatski istoga ili kojega kasnijega stoljeća, a drugi je lingvistički opis sustava hrvatskoga teksta takav kakav jest bez obzira na predložak s kojega je preveden. Prvi, prijevodni problem, nećemo ovdje razmatrati jer je zanimljiv u prvome redu stručnjacima koji se bave našim srednjovjekovnim latinitetom. O drugom problemu iznijet ću osnovne karakteristike kao *pars pro toto*.

Na osnovi primjera, poput *ča je reči, gubi sve ča je učinil, ako bi stranjski ljudi ča privazeli, ča je bilo dano sucu* i mnogih drugih gdje se nalazi zamjenica *ča* možemo konstatirati da tekst pripada čakavskom sustavu. Isticanje zamjenice *ča* kao prvoga i najvažnijega kriterija pri ovoj analizi teksta proizlazi iz činjenice da zamjenica *ča* ima u slavenskim jezičnim sustavima alijetetni karakter (tj. »drugost od više njih«), a ne alteritetni (tj. »drugost od dvojice«). Ona se dakle nalazi u opreci s izotnačnim zamjenicama u svim slavenskim jezičnim sistemima, a ne u opreci prema samo jednoj. Zato u slavistici postoji aksiom: tekstovi u kojima se nalazi zamjenica *ča* u značenju latinskoga *quid*, smatraju se čakavskima⁶. Jednaku vrijednost za utvrđivanje jezičnoga sustava ima oblik *zač* koji se također nalazi u tekstu prijevoda (*zač* ta krivi svidok govori, *zač* se takovo krivo svidočanstvo... ne more zatajati, *zač* nas budu pitali). Naime, *zač* je noviji oblik prema starijemu *zača*, a on je pak mogao nastati samo u sistemu koji ima *ča*. Ne manju vrijednost ima i oblik *niš* što ga nalazimo u rečenici *ne plaća niš* jer je *niš* nastalo od *nič* odnosno *niča*, dakle opet u vezi sa zamjenicom *ča*. Kad se obliku *niš* doda format za pojačanje *to* ili *ta*, dobivamo oblike *ništo* i *ništa*, ali time nije promijenjena čakavska struktura oblika jer se radi o složenicama *niš+to* ili *niš+ta* (a ne *ni+što* ili *ni+šta*). Oblik *niš* može dobiti i dva formata za pojačanje, ako npr. *niš+ta+re*, odnosno *niš+ta+r*, kako susrećemo u tekstu prijevoda (uspor. od toga više ne smi imiti *ništar*, trgovci nimaju *ništar* kupiti i dr.).

Oblik zamjenice *ča* važan je ovdje i zbog svojega glasovnog sastava koji pokazuje još jednu čakavsku specifičnost. Radi se, naime, o tome da je zamjenica *ča* nastala od *čb*, a to znači da se vokal *b* u tzv. slabom položaju nije reducirao nego je prešao u *a*. To nazivamo čakavskom jakom vokalnošću koja se potvrđuje u našem tekstu u primjerima kao *va* (*va* ime nerazdiljenoga trojstva, *va vike*, *va ono vrime*), *vazeti* pored novijega *uzeti* (vino *vazeto* suprot volji tovernarovoj, vlasteli senjski za trgovati *privazeli*), *Vazam* u značenju »Uskrš« (podložnici mogu... i o *Vazmu* iznesti vina za njihovu obitel), *malinari* u značenju »*m*linari« (volari i *malinari* i *vertlari* ... budu imili biti slobodni).

Pored ovog čvrstog kriterijskog lanca koji po karikama *ča-zač-va-vazeti-malinar* određuje najstariji sloj i nesumnjivu pripadnost čakavskom sistemu, postoje u tekstu prijevoda i drugi elementi koji upotpunjuju čakavski mozaik. To su npr.:

a) uporaba fonema *j* (umjesto mnogo starijeg *dj*) u primjerima kao *tuji*, *narejenje*, *rojena*, *evanjelje*, *grozje*, *osujen*;

⁵ Mirko Zjačić, *Navedeno djelo*, str. 92.

⁶ Opširnije o tome vidi u mojoj knjizi *Čakavsko narječje*, Zagreb 1974.

b) uporaba završnoga *-l* u muškom rodu glagolskog pridjeva radnog, poput *rekal, ostal, prigrišil, pristupil, kupil, prodal, pisal* i dr.;

c) uporaba konsonantske skupine *šč* u primjerima kao *kerščen, dopuščen, dopuščenje*;

d) zadržavanje središnje grupe *-jt-* u infinitivu i *-jd-* u prezentu, kao *odajti, dojt* i *dojde*.

e) uporaba staročakavske morfologije dekliniranih i konjugiranih riječi. U tome mnoštvu starih oblika valjalo bi ipak posebno istaknuti one koji su najstariji, ako npr. Apl. na *-i* (*hoditi u brodi = ići u brodove*), Dpl. na *-om* ili *-em* (*kupiti svojim težakom = kupiti svojim težacima, pripada rečenim ljudem = pripada spomenutim ljudima*), Lpl. na *-ah* (na pašah, na kućah), odnosno na *-ih* (na vratih), mogućnost deklinacije brojeva, kao npr. *četirimi*, stegnuti oblici zamjenica *ki-ka-ko*. U konjugaciji je zanimljiva tvorba futura uz pomoćni glagol *imiti*, kao npr. *imiti biti slobodni = bit će oslobođeni, imiti hoditi = ići će, imiti obrati suca = izabrat će suca*, pored još starijih oblika imperativa glagola *moći*, kao npr. *da mozi prodati, da nigdor ne mozi kupiti lesa* itd.

Međutim, u sklopu našega istraživanja pokazalo se da se u tekstu prijevoda mogu naći ne samo ovdje izložene općčakavske karakteristike, nego i one koje upućuju na njihovu senjsku provenijenciju. To je u prvome redu promjena skupova *gl* i *kl* u *glj* i *klj*, što se lijepo vidi u primjerima iz *Statuta* kao: *pogljed, pogljedati, prigljedati, prokljestvo, kljič, kljicati* i dr. Osim toga važno je konstatirati da temeljni jezični sloj ima tzv. dvostruki refleks *jata* zbog kojega se i danas govori u Senju *misit testo, lipo telo i belo mliko*. Radi se naime, o sasvim pravilnoj promjeni *ě* u *i* u jednim pozicijama, odnosno u *e* u drugima. Po tom tzv. pravilu Jakubinskoga u Senju se mijenja *ě* u *e* iza tvrdih dentala i stražnjoezičnoga vokala, dok u svim drugim slučajevima, pa i na kraju riječi, imamo *i*. Zato u prijevodu *Statuta* nailazimo na sasvim pravilne oblike, kao što su *leto, vera, telo, delo, mera, mesto, cena, posedala* (= posjedovala) pored isto tako pravilnih oblika kao što su *vrime, misec, nedilja, zapovid, godi, doli, ondi* i dr.

Do kakvih nas zaključaka dovodi izloženi presjek jezičnih osobine prijevoda *Senjskoga statuta*?

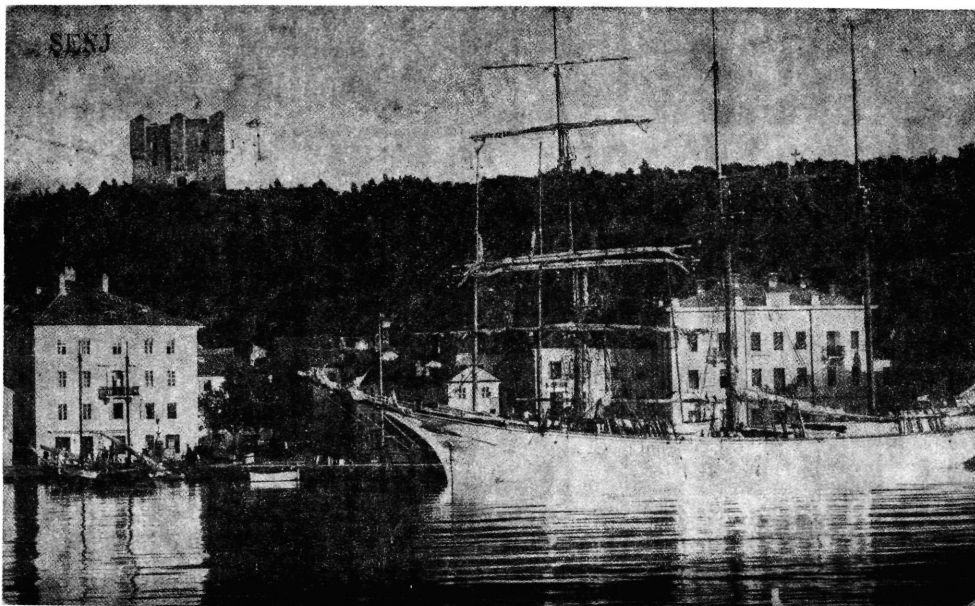
1. Nedvojbeno je da je prijevod *Senjskoga statuta* čakavština, i to senjska čakavština.

2. Ta je čakavština književno stilizirana jer se radi o pisanom tekstu zakonika.

3. Upravo zbog književnog karaktera jezika, tj. jezika kojim se piše, u tekstu se *Senjskoga statuta* mogu zapaziti prodori koje čvrsti sistem govornoga jezika ne bi mogao prihvatiti. Radi se o staroslavenizmima, ako što je npr. *meč* (uspor. ki bi... pomakal *meč* iz nožnice na drugoga), pa zatim o kajkavizmima, kao *gdo* (u značenju »tko«), *nigdor, tulikajše, zviše* i dr. To je potpuno u skladu s predstandardnim stanjem u književnom jeziku sjeverozapadne Hrvatske, osobito pak na državini Zrinskih i Frankopana. Na tom se terenu čak i ranije, tamo od glagoljaških vremena, težilo za međudijalekatskim prožimanjima. Jednako je tako bilo za doba protestantizma i protureformacije. U tom je sklopu sasvim jasan književnički postupak Pavla Vitezovića koji na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće piše svoja djela istim jezikom koji se nalazi u prijevodu *Senjskoga statuta*¹. Ako u Senju u predvitezovićevo doba nije bilo beletrističkih djela, bilo je pisanoga jezika knjigâ, dakle književnoga jezika. Hrvatski prijevod *Senjskoga statuta* jedan je od primjera toga jezika bez obzira na prijevodne i prepisivačke pogreške, odnosno na nesavršenu grafiju kojom je pisan. Vitezović će, kao što znamo, preurediti grafiju, ali neće odustati od senjske

¹ Uspor. Milan Moguš: *Napomene o Vitezovićevu jeziku*, Zadarska revija, sv. 2, Zadar 1986, str. 145-154.

osnovice književnoga jezika. Na taj će se način književno stilizirana čakavština *Senjskoga statuta* potvrditi preko Pavla Vitezovića i u literarnim djelima te postati sastavnim dijelom jezika hrvatske dopreporodne književnosti.

Sl. 9. – Ukrcaj drvene građe u senjskoj luci, snimak sa sjevera oko 1925.

Zusammenfassung

In dieser Arbeit beschreibt der Verfasser die bisherigen Erforschungen des Senjer Statutes aus dem J. 1388, und befasst sich mit Übersetzungen desselben in Kroatisch. Besondere Aufmerksamkeit widmet er der kroatischen Übersetzung des Senjer Richters Vuk Ručić aus dem J. 1701. Der Autor analysiert die Sprache dieser Handschrift und gibt die Anweisungen zur weiteren Bearbeitung dieser Übersetzung.